

Принцип *non bis in idem* у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду

Принцип *non bis in idem* (*ne bis in idem*) є одним з найдавніших принципів західної цивілізації, коріння якого сягає часів Стародавньої Греції та Риму [1, 171]. Сутність цього принципу здебільшого зводиться до неприпустимості повторного притягнення до відповідальності, засудження та покарання особи за один і той самий злочин [2, 183].

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду досліджуваного принципу у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду, вбачаємо за необхідне дослідити доктринальний зміст цього принципу.

Аналіз доктрини міжнародного права дозволяє дійти висновку про доцільність розгляду принципу *non bis in idem* (*ne bis in idem*) у трьох основних аспектах: як внутрішній (внутрішньо-державний), який реалізується на території однієї держави (неприпустимість повторного засудження та покарання особи на території однієї і тієї ж держави), як міждержавний, тобто такий, що реалізується на території декількох держав (неприпустимість засудження та покарання особи на території однієї держави, якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння на території іншої держави), та такий, що має місце між державою і міжнародними кримінальними судами та трибуналами (в т.ч. Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС)) [3, 319].

Застосування принципу *non bis in idem* в межах однієї і тієї ж держави (іноді його називають внутрішній *non bis in idem* принцип) пояснюється трьома обставинами. По-перше, цей принцип відображає латинську максиму «*nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси як окремої особи, так і суспільства в цілому. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини чи невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. Вважається, що обви-

нування щодо особи у вчиненні конкретного злочину може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І, по-третє, принцип, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання [4, 780]. Застосування цього принципу всередині держави залежить передусім від особливостей тлумачення терміну «*idem*». Так, за вузького тлумачення, яке є домінуючим у більшості держав, до терміну «*idem*» належить тільки злочин (тобто не припускається повторне засудження та покарання особи за один і той же злочин), за широкого – до нього належить як злочин, так і встановлені факти (тобто не припускається повторне засудження та покарання особи не тільки за один і той же злочин, але й на підставі тих самих фактів, навіть якщо вони вказуватимуть на наявність ознак іншого злочину) [5, 67].

Зазначений принцип реалізується передусім на території однієї і тієї ж держави, і більшість держав своїм внутрішнім законодавством не передбачають можливості застосування принципу *non bis in idem* у повній мірі у випадку засудження чи виправдання за те ж діяння на території іншої держави [6, 1150]. Застосування міждержавного принципу *non bis in idem* значною мірою обмежується суверенітетом держави, коли та чи інша держава вважає за необхідне застосовувати власне кримінальне законодавство як найкращий засіб захисту власних інтересів, а тому дія міждержавного принципу *non bis in idem* обмежується застосуванням національного кримінального права [7, 221]. Крім того, виходячи з суверенітету держави, суди однієї держави не є зв'язаними рішеннями судів іншої держави. Таким чином, можна зробити висновок, що визнання вироків іноземних судів, і, як наслідок – неприпустимість повторного притягнення до кримінальної відповідальності за ті ж діяння, за які особа уже була засуджена чи виправдана, знаходиться у внутрішній компетенції кожної конкретної держави. Внутрішнє законодавство різних держав неоднаково підходить до визнання вироків іноземних судів: від неврахування засудження чи виправдання в іншій державі до часткового чи повного врахування вироків судів інших держав [5, 67].

Особливості принципу *ne bis in idem* в міжна-

родних кримінальних судах та трибуналах буде розглянуто на прикладі МКТЮ та МКС нижче.

Принцип non bis in idem у практиці діяльності Комітету з прав людини

Відповідно до ст. 14(7) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Аналіз ст. 14(7) Пакту та практики діяльності Комітету з прав людини дозволяє дійти висновку, що принцип non bis in idem має такі особливості та обмеження:

- 1) для застосування цього принципу не вимагається, щоб вирок був виконаний або виконувався – достатнім є набрання законної сили остаточного обвинувального чи виправдувального вироку суду;
- 2) принцип non bis in idem не буде порушуватися у випадку перегляду справи вищестоящим судом або якщо вищестоящий суд скасовує вирок і приймає рішення про проведення нового судового розгляду [8];
- 3) вказана норма не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності за ті ж факти, за якими вона була засуджена чи виправдана, якщо вони вказуватимуть на наявність ознак іншого злочину. Забороняється тільки притягнення особи до кримінальної відповідальності знову до того ж суду чи до іншого суду за той же злочин [9];
- 4) ст. 14(7) Пакту не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності (її засудження та покарання), якщо така особа уже була засуджена чи виправдана в порядку адміністративного процесу, чи була притягнена до дисциплінарної відповідальності (чи до інших видів відповідальності) [10]. Таким чином, цей принцип застосовується, якщо особа була засуджена чи виправдана у порядку кримінального судочинства;
- 5) принцип non bis in idem не буде застосовуватися у випадку відновлення судового розгляду з огляду на виняткові обставини, такі, як виявлення доказів, яких не було чи про які не було відомо на момент винесення виправдувального вироку суду [9];
- 6) зазначений принцип застосовується тільки щодо притягнення до відповідальності у межах однієї держави і не буде порушуватися в тому випадку, якщо за одне і те ж діяння особа притягається до відповідальності спочатку однією, а потім іншою державою [11].

Принцип non bis in idem у практиці діяльності Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду

У Статутах МКТЮ та МКС принципу non bis in idem присвячені окремі статті (ст. 10 Статуту МКТЮ та ст. 20 Статуту МКС), що підкреслює особливу увагу до цього принципу з боку розробників вказаних Статутів. Передусім необхідно зазначити, що, на відміну від міждержавного принципу non bis in idem, який характеризується «горизонтальними» відносинами між державами (держава-держава), у МКТЮ та МКС він характеризується «вертикальними» відносинами (МКТЮ (або МКС) – держава) [6, 1154], що обумовлює особливості цього принципу.

1. Згідно зі ст. 10(1) Статуту МКТЮ, жодна особа не може бути піддана національному суду за дії, які являють собою серйозне порушення міжнародного гуманітарного права у відповідності до Статуту МКТЮ, за які вона вже була піддана суду МКТЮ. Крім того, юрисдикція МКТЮ має пріоритет перед юрисдикцією національних судів (ст. 9 (2) Статуту МКТЮ) [12], а тому держави не можуть ставити під сумнів ухвалені рішення МКТЮ (юрисдикція якого має пріоритет), здійснюючи повторне кримінальне переслідування. Отже, національні суди не можуть здійснювати кримінальне переслідування особи у випадку, якщо справа проти такої особи розглядалася МКТЮ. До того ж, виходячи зі змісту ст. 10(1) Статуту МКТЮ, не має значення, чи був ухвалений обвинувальний чи виправдувальний вирок внаслідок розгляду справи МКТЮ.

Якщо все-таки держава буде здійснювати кримінальне переслідування щодо особи, справа проти якої вже була розглянута МКТЮ, то Судова Палата, відповідно до пр. 13 ППД МКТЮ, повинна видати мотивований наказ, вимагаючи суд припинити провадження по справі. У випадку невиконання вказаної вимоги судом Голова МКТЮ вправі повідомити про це Раду Безпеки ООН. Проте залишається незрозумілим, яким чином буде забезпечуватися зазначений принцип після припинення функціонування МКТЮ, адже пр.13 ППД Трибуналу передбачає, що в процедурі забезпечення цього принципу беруть участь Голова Трибуналу та Судова Палата. Однак МКТЮ створений як судовий орган ad hoc, який рано чи пізно завершить своє функціонування, натомість потреба у гарантуванні неприпустимості повторного притягнення до кримінальної відповідальності не зникне. А тому варто передбачити процедуру для забезпечення зазначеного принципу, яка б не була пов'язана з посадовими особами Трибуналу, або визначити особливості забезпечення non bis in idem у випадку припинення функціонування Трибуналу. Також незрозумілим є і те, яким чином Рада Безпеки може впли-

нути на державу, котра проводить кримінальне переслідування проти такої особи.

В ході аналізу ст. 10 Статуту МКТЮ необхідно звернути увагу на те, що ця стаття, зобов'язуючи національні суди дотримуватися принципу *non bis in idem*, не забороняє самому МКТЮ повторно здійснювати кримінальне переслідування особи, яка була засуджена чи виправдана МКТЮ. Однак за відсутності такої заборони слід враховувати вимоги міжнародного права щодо прав людини, котрі не припускають в цьому контексті можливості покарання особи двічі за одне і те ж діяння [13, 327].

Питання, пов'язані із забезпеченням принципу *non bis in idem* у практиці діяльності МКТЮ, неодноразово підіймалися у зв'язку із встановленням в обвинувальному акті звинувачення більше, ніж у одному злочині на підставі тих же фактів. МКТЮ звертає увагу в цьому контексті, що, оскільки остаточного вироку за вчинені злочини не було винесено, а одні і ті ж факти вказують на наявність у діях особи різних складів злочину, а не одного і того ж, це не буде порушувати принципу *non bis in idem* [14; 15; 16].

Якщо національним судом було розглянуто справу щодо особи за діяння, які являють собою серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, то, відповідно до ст. 10(2) Статуту МКТЮ, справа щодо такої особи може в подальшому розглядатися МКТЮ лише у випадках, якщо: діяння, за які вона була засуджена, було кваліфіковано як звичайний злочин, або якщо судовий розгляд у національному суді не був неупередженим і незалежним, та мав своєю метою відгородити обвинуваченого від міжнародної кримінальної відповідальності, або справу не було розслідувано належним чином. Необхідно наголосити, що для застосування ст. 10(2) Статуту МКТЮ, справа повинна бути розглянута судом, тобто має бути винесений обвинувальний чи виправдувальний вирок суду. Цікавим у цьому аспекті є рішення Судової палати по справі Д. Тадича, справа проти якого знаходилася на «кінцевій стадії» розгляду у німецькому суді. Однак, враховуючи те, що справа ще не була розглянута в Німеччині (вирок суду не був винесений), Судова палата МКТЮ дійшла висновку, що розгляд справи МКТЮ не буде порушувати зазначеного принципу [17].

Якщо судовий розгляд справи здійснювався МКТЮ після відбуття покарання, визначеного національним судом для цієї ж особи за вчинення того ж злочину, то МКТЮ, при визначенні міри покарання для особи, засудженої за злочин у відповідності до Статуту МКТЮ, повинен брати до уваги ступінь відбуття такого покарання (ст.10(3) Статуту МКТЮ).

2. У Статуті МКС принцип *ne bis in idem* нор-

мативно закріплений у ст. 20.

Ст. 20(1) Статуту МКС забороняє новий судовий розгляд МКС проти особи за діяння, за яке така особа була визнана винуватою чи виправдана МКС (аналогічна стаття Статуту Трибуналу (ст. 10) не забороняє Трибуналу повторно здійснювати кримінальне переслідування особи, яка була засуджена чи виправдана Трибуналом. Таким чином, Статут Суду в порівнянні зі Статутом Трибуналу до принципу *ne bis in idem* відносить ще одну складову: заборону повторного судового розгляду Судом справи проти особи, яка була засуджена чи виправдана Судом за те ж діяння). Такий повторний розгляд дозволяється тільки у випадку оскарження та перегляду рішень МКС на підставах та в порядку, передбачених частиною 8 Статуту МКС.

В тому випадку, якщо особа була визнана винною у вчиненні злочину або виправдана МКС за злочин, передбачений ст. 5 Статуту МКС (ця стаття передбачає перелік злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду; до таких злочинів належать: а) злочин геноциду; б) злочини проти людства; с) воєнні злочини; та d) злочин агресії), то справа щодо такої особи не може в подальшому розглядатися іншим судом. Необхідно наголосити на тому, що, на відміну від Статуту МКТЮ, який передбачає заборону повторного кримінального переслідування «національним судом» (ст.10(1)), Статут МКС (ст. 20(2)) встановлює заборону повторного кримінального переслідування «жодним іншим судом». До таких «інших судів», окрім національних судів, слід віднести і міжнародні кримінальні суди та трибунали [6, 1158].

Пункт 3 ст. 20 Статуту МКС передбачає застосування принципу *ne bis in idem* МКС у випадку, якщо особа була засуджена чи виправдана «іншим судом». Так, відповідно до ст. 20(3) Статуту МКС, якщо особа була засуджена або виправдана іншим судом за діяння, яке заборонене також і за змістом ст. 6 (геноцид), ст. 7 (злочини проти людства) та ст. 8 (воєнні злочини) Статуту МКС, то справа проти такої особи не може розглядатися МКС за те саме діяння.

Винятком для цієї норми передбачені випадки, коли розгляд в іншому суді: а) призначався для того, щоб відгородити відповідну особу від кримінальної відповідальності за злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС або б) за іншими ознаками не був проведений незалежно і неупереджено, у відповідності до норм належної правової процедури, визнаних міжнародним правом, і проводився таким чином, що, за існуючих обставин, не відповідав меті піддати відповідну особу правосуддю.

Отже, узагальнюючи наведене вище, можна дійти таких висновків.

Принцип *non bis in idem* (*ne bis in idem*) слід розглядати у трьох аспектах: як заборону повторного кримінального переслідування та покарання особи на території однієї і тієї ж держави; заборону кримінального переслідування особи на території однієї держави, якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння на території іншої держави; та заборону судового розгляду у національному суді (в окремих випадках – і у міжнародному), якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння міжнародним кримінальним судом чи трибуналом, і навпаки. У першому аспекті не буде вважатися порушенням принципу *non bis in idem*, якщо факти, за якими особа була засуджена чи виправдана, вказуватимуть на наявність ознак іншого злочину; якщо особа була засуджена чи виправдана не в порядку кримінального судочинства; якщо має місце відновлення судового розгляду з огляду на виняткові обставини, такі, як виявлення доказів, яких не

було чи про які не було відомо на момент винесення виправдувального вироку суду. Застосування міждержавного принципу *non bis in idem* значною мірою обмежується суверенітетом кожної держави, коли та чи інша держава вважає за необхідне застосовувати власне кримінальне законодавство як найкращий засіб захисту власних інтересів. Принцип *non bis in idem* застосовується у Міжнародному Трибуналі для колишньої Югославії та Міжнародному кримінальному суді щодо власних рішень (заборона повторного судового розгляду у випадку, якщо особа засуджена або виправдана за ті ж діяння МКТЮ чи МКС, відповідно); щодо рішень національних судів (заборона повторного судового розгляду, якщо особа засуджена або виправдана за ті ж діяння національним судом) та аналогічно застосовується національними судами за наявності вироку МКТЮ чи МКС.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Yee S.* International Crime and Punishment: Selected Issues.— University Press of America, 2004. – 267 p.
2. *Costa J.* Double Jeopardy and Non Bis In Idem: Principles of Fairness. – U. C. Davis Journal of International Law & Policy. – Vol. 4:2. – 1998. – P. 181-200.
3. *Cassese A.* International Criminal Law. – Oxford, 2003. – 472 p.
4. *Wyngaert C., Stessens G.* The International non bis in idem Principle: resolving some of the unanswered questions. – International and Comparative Law Quarterly. – Vol. 48. – 1999. – P. 779–804.
5. *Cryer R.* An introduction to international criminal law and procedure. – Cambridge University Press, 2007. – 477 p.
6. *Spinellis D.* The Ne Bis In Idem principle in «global» instruments. – International Review of Penal Law. – Vol.73. – 2002 – P. 1149-1162
7. *Conway G.* Ne Bis in Idem in International Law. – International Criminal Law Review. – Vol. 3.— 2003. – P. 217–244.
8. *Jijyn M. v. Ecuador.* Communication No. 277/1988: Ecuador. 08/04/92. CCPR/C/44/D/277/1988 // [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/e894f3d77c7fb31fc1256ad800559fd5?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/e894f3d77c7fb31fc1256ad800559fd5?Opendocument)
9. General Comment No. 32: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial: CCPR/C/GC/32, 23/08/2007 // <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/478b2b2f2.pdf>
10. *Strik v. Netherlands.* Communication № 1001/2001: Netherlands.02/12/2002.CCPR/C/76/D/1001/2001, para. 7.3 // [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/b24e24842ccf7ce0c1256c8b004db2b4?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/b24e24842ccf7ce0c1256c8b004db2b4?Opendocument)
11. *A. P. v. Italy.* Communication No. 204/1986: Italy. 02/11/87. CCPR/C/31/D/204/1986. Views adopted on 2 November 1987, para. 7.3 // [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/da4db6de25fbfa7fc1256aca004dc4f3?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/da4db6de25fbfa7fc1256aca004dc4f3?Opendocument)
12. *Prosecutor v. D. Tadic.* Case No.: IT-94-1-T. Decision on the Defense Motion on Jurisdiction, 10 august 1995, // <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tdec/en/100895.htm>
13. *Safferling C.* Towards an international criminal procedure. – Oxford University Press, 2001. – 395 p.
14. *Prosecutor v. R. Brdanin and M. Talic.* Decision on Objections by Momir Talic to the Form of the amended Indictment, 20 February 2001, Para.36, 37 // <http://www.icty.org/x/cases/brdjanin/tdec/en/10220FI214869.htm>
15. *Prosecutor v. M. Krnojelac.* Decision on the Defence Preliminary Motion on the Form of the Indictment, 24 February 1999, para.10 // <http://www.icty.org/x/cases/krnojelac/tdec/en/902247325494.htm>
16. *Prosecutor v. Zoran KUPRE [KI], Mirjan KUPRE [KI], Vlatko KUPRE [KI], Drago JOSIPOVI, Dragan PAPI, Vladimir [ANTI], also known as «VLADO».* Case No.: IT-95-16-T, Judgement. 14 January 2000, paras. 667–671 // <http://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>
17. *Prosecutor v. D. Tadic.* Case No.: IT-94-1-T. Decision on the Defense Motion on the principle of Non-bis-in-idem, 14 November 1995, para. 11, 12 // <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tdec/en/951114.pdf>

В. В. Гутник,
адвокат, аспірант кафедри
міжнародного права Львівського
національного університету
ім. Івана Франка